

Особливості емоційно-ціннісної складової системи “Я”-образів підлітків позбавлених батьківського піклування.

У статті аналізуються особливості емоційно-ціннісної складової системи “Я”-образів підлітків позбавлених батьківського піклування. Репрезентуються результати дослідження модальностей самоствавлення підлітків, що перебувають в різних умовах виховання. Аналізуються особливості емоційного компоненту системи “Я”-образів підлітків інтернатів. Визначені відмінності самоствавлення підлітків інтернатів та загальноосвітніх масових шкіл.

Актуальність дослідження. В підлітковому віці особливо активно формується самоствавлення, яке суттєво впливає на процес самопізнання. Самоствавлення включене в якості підструктурної одиниці в загальну систему ставлень людини зі змістовної і функціональної точок зору пов'язане з особливостями ставлення суб'єкта до зовнішнього світу і соціуму.

Ставлення до себе (самоствавлення) - особливий тип ставлень людини, спрямований на власне “Я”. Самоствавлення можна визначити як цілісне, одномірне утворення, яке визначає ступінь позитивного ставлення індивіда до власних уявлень про себе. Самоствавлення, як самостійний об'єкт, традиційно аналізується шляхом розведення єдиного процесу самоосвідомості на процес набуття знань про себе і процес самоствавлення (разом з більш менш сталим самоствавленням як стабільною характеристикою суб'єкта). У старшому підлітковому віці відбувається зміна основ самооцінювання; спостерігається перехід до цілісного уявлення про себе, народжуються уявлення про власну складність, неоднозначність. Власне ставлення до себе стає досить автономним від ставлення й оцінок оточуючих, частоти успіхів і невдач. Важливо відзначити, що оцінка окремих якостей, сторін особистості грає в такому ставленні до себе підлеглу роль, а провідною виявляється деяке загальне, цілісне “прийняття себе”, “самоповага”. Негативна оцінка окремих сторін, якостей особистості може легко переживатися через свою розірваність, відносність, частковість[1].

Можна виділити кілька джерел формування самооцінки, що змінюють свою значущість на різних етапах становлення особистості:

- оцінка інших людей;
- коло значимих інших або референтна група;
- актуальне порівняння з іншими;
- порівняння реального й ідеального “Я”;

вимір результатів своєї діяльності [2].

Позбавлення батьківського піклування, негативно впливає на розвиток особистості дитини і призводить до виникнення різноманітних порушень розвитку та функціонування особистості. В подальшому це ускладнює адаптацію дитини до соціального оточення, позначається на формуванні “Я”-концепції.

Виходячи з актуальності зазначеної проблеми наша увага у цій роботі зосереджена на дослідженні особливостей емоційно-ціннісної складової системи "Я"-образів підлітків позбавлених батьківського піклування, які перебувають в умовах освітніх закладів інтернатного типу.

Об'єкт дослідження: "Я"-концепція підлітків-вихованців шкіл-інтернатів.

Предмет дослідження: Емоційно-ціннісно складова системи "Я"-образів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Мета дослідження полягала у емпіричному дослідженні особливостей емоційно-ціннісної складової системи "Я"-образів підлітків позбавлених батьківського піклування, що перебувають в освітніх закладах інтернатного типу.

Методи дослідження: На даному етапі емпіричного дослідження, була застосована методика дослідження самоствавлення (С.Р.Пантїлеєва).

З теоретичних джерел впливає, що показники модальностей самоствавлення пов'язані з особливостями когнітивної структури "Я"-образів [3]. В нашу задачу входило з'ясування особливостей прояву модальностей самоствавлення в групах підлітків - підлітки шкіл-інтернатів та масових середній шкіл.

За гіпотетичним припущенням параметри модальностей самоствавлення у групах підлітків шкіл інтернатів і середньо освітніх масових шкіл мають відрізнятися. Добре диференційована і інтегрована система "Я"-образів передбачає її відрефлексованість, що безпосередньо пов'язано з високим ступенем самоприйняття. І навпаки, дезінтегрованість і низька диференційованість "Я"-образів не передбачає належного рівня самоприйняття.

У таблиці 1 наведені середньогрупові стандартизовані бали по кожній зі шкал методики для респондентів підлітків шкіл-інтернатів (ГПІ) і масових шкіл (ГПШ).

Таблиця 1.

Середні значення модальностей самоствавлення у підлітків інтернатів і підлітків масових шкіл.

Шкала	напрямок шкали	ГПІ		ГПШ		t - критерій
		mean	st,dev	mean	st,dev	
1. Відкритість	зворотня	6,11	1,6	4,16	2,16	0,73
2. Самовпевненість	пряма	3,42	1,21	7,14	1,28	2,11*
3. Самокерування	пряма	3,12	1,16	6,7	1,19	2,15*
4. Віддзеркалене самоствавлення	пряма	2,24	1,31	5,26	2,1	1,22
5. Самоцінність	пряма	4,26	1,83	6,95	1,68	1,08
6. Самоприйняття	пряма	3,57	1,05	6,81	1,25	1,98*
7. Самоприв'язаність	пряма	3,19	1,21	6,99	1,49	1,98*
8. Внутрішня конфліктність	пряма	5,45	2,1	8,15	2,4	0,85
9. Самозвинувачення	пряма	5,29	1,92	6,19	1,7	0,35

t - критерій - Статистично значуща різниця вибірових середніх - показники при $p = 0,05$ - *; $p = 0,01$ - **; $p = 0,001$ ***.

За результатами дослідження виявилось, що статистично значущі відмінності між групами

спостерігаються за чотирма з дев'яти модальностей самоставлення – “самовпевненість”, “самокерування”, “само прийняття” і “самоприв'язаність”.

Можна зробити висновок, що ставлення підлітків масових шкіл до себе як до впевнених, самостійних, вольових і надійних, інтенсифікує процеси інтеграції окремих “Я”-образів в цілісну “Я”-концепцію. Високі бали за шкалою “самокерування” також сприяють інтегративним процесам. Адже, розвинене самокерування організує та інтегрує особистість, діяльність і спілкування, формує відчуття послідовності, обґрунтованості внутрішніх потягів і цілей.

Позитивний полюс шкали самоприйняття відбиває відчуття цінності власної особистості і, одночасно, передбачувану цінність свого “Я” для інших. Шкала відбиває емоційну оцінку себе, свого “Я” за внутрішніми інтимними критеріями духовності, багатства внутрішнього світу, здатності викликати в інших глибокі почуття. Протилежний полюс шкали свідчить про сумніви у цінності власної особистості, недооцінці свого духовного “Я”, відстороненості і байдужності до свого “Я”, втраті інтересу до свого внутрішнього світу.

Отже, низькі значення за шкалою “самоприйняття” виявлені у підлітків інтернатів свідчать про відсутність внутрішньої мотивації до усвідомлення та інтеграції власних “Я”-образів, що загалом може стати причиною гальмування формування цілісної, гармонійної “Я”-концепції.

В основі модальності “самоприв'язаність” лежить почуття симпатії до себе, згоди зі своїми внутрішніми спонуканнями, прийняття себе таким, як є, навіть з певними недоліками. Модальність пов'язана зі схваленням своїх планів і бажань, поблажливим, дружнім ставленням до себе. Треба зазначити, що у значеному просторі індивіда модальності “самоприв'язаність” і “самозвинувачення” є розділеними. Почуття і переживання, що лежать в основі цієї модальності, не асоціюються у респондента з його особистісними проявами.

Таким чином, низькі значення за шкалою “самоцінність” виявлені у підлітків інтернатів інтерпретуються нами як наслідок неузгодженості і невідрефлексованості “Я”-образів.

Виходячи з уявлень про можливість інтеграції “Я”-образів у цілісну “Я”-концепцію з одного боку, та включеність самоставлення в структуру “Я”-концепції, з іншого, ми передбачили, що модальності самоставлення також утворюють єдину інтегровану систему. Для з'ясування інтеркореляцій між модальностями самоставлення та спрямованості системи ставлень особистості як до себе, так і до оточуючого світу, нами було факторизовано значення модальностей самоставлення в кожній з порівнюваних груп.

В інтерпретації отриманих факторів ми спирались на результати факторизації модальностей самоставлення здійснене Р.С.Пантелеєвим [3], який виділив узагальнені виміри самоставлення – “самоповага”, “аутосимпатія” та “самозневажання”.

У результаті факторного аналізу модальностей самоставлення у групі підлітків інтернатів було виділено два фактори, які пояснюють у сумі 77,3 % дисперсії.

Результати факторного аналізу наведені у таблицях 2 і 3.

Результати факторного аналізу модальностей самоствавлення
підлітків інтернату

Модальності самоствавлення	Фактор 1	Фактор 2
1. Відкритість	0,91	-0,11
2. Самовпевненість	0,85	0,23
3. Самокерування	0,81	0,19
4. Віддзеркалене самоствавлення	0,78	0,21
5. Самоцінність	0,39	0,60
6. Самоприйняття	-0,11	0,85
7. Самоприв'язаність	0,34	0,78
8. Внутрішня конфліктність	-0,86	-0,34
9. Самозвинувачення	-0,80	-0,52

Таблиця 3.

Інтерпретація результатів факторного аналізу модальностей самоствавлення
підлітків інтернату

Фактор	Інтерпретація	Дисперсія %	Шкали
1	Конфліктна самоповага	61,4	1. Відкритість 2. Самовпевненість 3. Самокерування 4. Віддзеркалене самоствавлення 5. <i>Внутрішня конфліктність</i> 6. <i>Самозвинувачення</i>
2	Аутосимпатія	15,9	1. Самоприйняття 2. Самоприв'язаність

Аналіз матриці факторних навантажень та матриць інтеркореляцій модальностей самоствавлення підлітків інтернатів дозволяє визначити особливості емоційно-ціннісної складової їх системи "Я"-образів. Емоційно-ціннісна складова системи "Я"-образів підлітків інтернатів представлена двома факторами: перший інтегрує самоповагу і самозневажання в значеннєвому просторі підлітків, другий виражає аутосимпатію.

Фактор 1 "конфліктна самоповага" Загалом, за змістом модальностей, які увійшли у цей фактор, він показує зв'язок позитивного і негативного ставлення до себе. Перші чотири модальності, що увійшли до фактору, за Р.С.Пантелєєвим, утворюють вторинний фактор "самоповага", а модальності "внутрішня конфліктність" та "самозвинувачення" – вторинний фактор "самозневажання". Враховуючи те, що в результаті факторизації значень модальностей самоствавлення підлітків інтернатів, ці модальності увійшли в один фактор, ми назвали його "конфліктна самоповага". Можна зробити висновок, що самоповага у підлітків інтернатів формується конфліктно. З одного боку система самоповаги вибудовується з урахуванням реальної соціальної ситуації на основі власної оцінки своїх вчинків та оцінок значущих інших, а з іншого боку, підліток вибудовує систему уявлень про свою меншовартість і нікчемність, як інтерпретаційну схему свого життя.

Фактор 2 “аутосимпатія”. Цей фактор фіксує почуття, переживання стосовно власного “Я” підлітка. Значущі навантаження на цей фактор дають дві шкали “самоплив’язаність” і “самоприйняття”, які позитивно пов’язані між собою ($r=0,371$). Шкала “самоцінність” не дає значущі факторні навантаження на фактор “аутосимпатія”. Тобто, психологічний зміст цього фактора для підлітків інтернатів не включає відчуття цінності власної особистості. Але, у теж час, аналіз матриць інтеркореляцій показує значущий позитивний зв’язок між “самоцінністю” і “віддзеркаленим самоствавленням” ($r=0,398$), “самовпевненістю” ($r=0,431$), “самоприйняттям” ($r=0,333$), “самоплив’язаністю” ($r=0,338$). Таким чином, відчуття цінності свого “Я” для інших формується у підлітків інтернату крізь призму, з одного боку, очікуваних позитивних ставлень значущих інших, тих оцінок, які значущі інші надають можливостям, здібностям і поведінці підлітків, а з іншого боку - загального позитивного ставлення до себе. Можна припустити, що відсутність у факторі “аутосимпатія” модальності “самоцінність” пов’язана з браком позитивних оцінок, які підліток може отримати від значущих інших в умовах депривуючого середовища.

Таким чином, залежність від дорослих проявляється у підлітків інтернатів не тільки в когнітивній сфері, але, у ще більшій мірі в емоційній сфері. Тобто, в складному процесі самопізнання особистість намагається не тільки усвідомити, хто вона є, а й оцінити свої певні риси – якою вона є. Але, підлітки інтернатів відчувають постійну нестачу зовнішньої емоційної підтримки з боку значущих інших, через що відбувається формування емоційної залежності.

Для порівняння емоційно-цінісної складової системи “Я”-образів підлітків інтернатів з підлітками, які виховуються і навчаються в звичайному соціальному середовищі, ми здійснили факторний аналіз значень модальностей самоствавлення.

У результаті факторного аналізу модальностей самоствавлення у групі підлітків середньо освітніх масових шкіл було виділено два фактори, які пояснюють у сумі 87,3 % дисперсії.

Таблиця 4.

Результати факторного аналізу модальностей самоствавлення
підлітків середньо освітніх масових шкіл

Модальності самоствавлення	Фактор 1	Фактор 2
1. Відкритість	0,95	0,08
2. Самовпевненість	0,95	-0,07
3. Самокерування	0,78	-0,55
4. Віддзеркалене самоствавлення	0,95	0,05
5. Самоцінність	0,003	0,85
6. Самоприйняття	0,68	0,61
7. Самоприв’язаність	-0,08	0,85
8. Внутрішня конфліктність	-0,87	0,47
9. Самозвинувачення	-0,98	-0,08

Таблиця 5.

Інтерпретація результатів факторного аналізу модальностей самоствавлення підлітків середньо освітніх масових шкіл

Фактор №	Інтерпретація	Дисперсія,%	Шкали
1	Конфліктна самоповага	61,4	1. Відкритість 2. Самовпевненість 3. Самокерування 4. Віддзеркалене самоствалення 8. <i>Внутрішня конфліктність</i> 9. <i>Самозвинувачення</i>
2	Аутосимпатія	15,9	5. Самоцінність 7. Самоприв'язаність

Аналіз матриці факторних навантажень та матриці інтеркореляцій модальностей самоствалення підлітків середньоосвітніх масових шкіл дозволяє визначити особливості емоційно-ціннісної складової їх системи "Я"-образів. Емоційно-ціннісна складова системи "Я"-образів підлітків середньоосвітніх масових шкіл, також як і у підлітків інтернатів, представлена двома факторами: перший інтегрує самоповагу і самозневажання в значеннєвому просторі підлітків, другий виражає аутосимпатію.

Фактор 1. "конфліктна самоповага". Загалом, за змістом модальностей, які увійшли у цей фактор, він відтворює перший фактор у підлітків інтернатів, тобто відображає зв'язок позитивного і негативного ставлення до себе. Але існують певні відмінності у факторних навантаженнях модальностей самоствалення. Так, якщо в першому випадку (підлітки інтернатів) найбільш навантажують фактор модальності "відкритість" та "внутрішня конфліктність", то у другому випадку (підлітки масових шкіл) найбільші навантаження на фактор здійснюють модальності "самозвинувачення" та три модальності з однаковою факторною навантаженням (0,95) – "відкритість", "самовпевненість" та "віддзеркалене самоствалення".

Фактор 2 "аутосимпатія". Значущі навантаження на цей фактор дають дві шкали "самоцінність" і "самоприв'язаність". Шкала самоприйняття позитивно пов'язана зі шкалами "самовпевненості" ($r=0,350$) і "віддзеркаленого самоствалення" ($r=0,454$). Тобто, рефлексивні очікування значущіх інших підтверджують силу "Я" підлітка, тим самим підвищуючи рівень симпатії до себе в цілому і відчуття впевненості в собі. На відміну від підлітків інтернату у підлітків масових шкіл в фактор "аутосимпатія" увійшла модальність "самоцінність". Можна припустити, що власне "самоцінність" формується в умовах соціальної захищеності, емоційної підтримки та прийняття особистості дитини дорослими.

Аналіз когнітивного й емоційно-ціннісного складових системи "Я"-образів підлітків середньосвітніх масових шкіл показує пріоритетне значення саме когнітивного компонента, який відбиває усвідомлення підлітками своїх власних якостей і диференціації оцінок оточуючих.

Отже, за результатами порівняння емоційно-цінісних складових системи "Я"-образів підлітків інтернатів і підлітків середньо освітніх масових шкіл можна зробити висновки про особливості емоційно-цінісної складовою в зазначених групах.

Емоційно-ціннісна складова системи “Я”-образів в обох групах підлітків утворена двома осями “конфліктна самоповага” та “аутосимпатія”. В основний фактор входять модальності, які визначають особливості самоповаги і самозневажання, а другий фактор утворюють шкали аутосимпатії.

Таким чином, негативне і позитивне ставлення до себе підлітків пов’язані у їх значеневому просторі. Це значить, що відсутність самосхвалення, поблажливості до себе, позитивних рефлексивних очікувань з боку значущіх інших призводять до внутрішньої конфліктності і самозвинувачення.

Другий фактор містить шкали, які виражають ті чи інші почуття, переживання на адресу власного “Я”. В основі фактора лежить узагальнене почуття симпатії.

Аналіз матриць інтеркореляцій кожної з груп дозволив визначити загальні відмінні тенденції в емоційно-ціннісній складовій системи “Я”-образів. Для обох груп є характерним значущий позитивний зв’язок між “відзеркаленим самоставленням” і шкалами “аутосимпатії”, “самоповаги”. Тобто, інтериоризовані ставлення значущих інших є важливим аспектом емоційно-ціннісної складової системи “Я”-образів.

Відмінності в емоційно-ціннісній складовій системи “Я”-образів менш виражені в зв’язку з тим, що у підлітків обох груп виражена залежність від ставлення значущих інших. Основна відмінність між групами полягає у ступені усвідомлення цінності себе не тільки як суб’єкта в системі певних стосунків (що характерно для підлітків інтернатів), але і як унікальної особистості, яка має певні якості, насамперед уміння спілкуватися, відкритість і здатність до вольової регуляції, свідомого керування своєю поведінкою (що характерно для підлітків середньоосвітніх шкіл).

Отже, за результатами дослідження виявилось, що статистично значущі відмінності між групами спостерігаються за чотирма з дев’яти модальностей самоставлення – “самовпевненість”, “самокерування”, “самоприйняття” і “самоприв’язаність”. Ставлення підлітків масових шкіл до себе, як до впевнених, самостійних, вольових і надійних, інтенсифікує процеси інтеграції окремих “Я”-образів в цілісну “Я”-концепцію. Високі бали за шкалою “самокерування” також сприяють інтегративним процесам.

Низькі значення за шкалою “самоприйняття”, виявлені у підлітків інтернатів свідчать про відсутність внутрішньої мотивації до усвідомлення та інтеграції власних “Я”-образів, що загалом може стати причиною гальмування формування цілісної, гармонійної “Я”-концепції.

Емоційно-ціннісна складова системи “Я”-образів підлітків інтернатів представлена двома факторами: перший інтегрує самоповагу і самозневажання в значеневому просторі підлітків, другий виражає аутосимпатію. Емоційно-ціннісна складова системи “Я”-образів підлітків середньоосвітніх масових шкіл, також як і у підлітків інтернатів, представлена двома факторами: перший інтегрує самоповагу і самозневажання в значеневому просторі підлітків, другий виражає аутосимпатію.

За результатами порівняння емоційно-цінісних складових системи “Я”-образів підлітків інтернатів і підлітків середньо освітніх масових шкіл можна зробити висновки про особливості емоційно-цінісної складовою в зазначених групах.

Відмінності в емоційно-ціннісній складовій системи “Я”-образів менш виражені, ніж у когнітивній.

Основна відмінність між групами полягає у ступені усвідомлення цінності себе не тільки як суб’єкта в системі певних стосунків (що характерно для підлітків інтернатів), але і як унікальної особистості, яка має

певні якості, насамперед уміння спілкуватися, відкритість і здатність до вольової регуляції, свідомого керування своєю поведінкою (що характерно для підлітків середньоосвітніх шкіл).

Література.

1. Келли Д. Теория личности. Психология личностных конструктов. СПб.: 2000.
2. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси. - 1989.
3. Пантеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система (спецкурс) - М.: Изд-во МГУ, 1991 - 108 с.